

HÂTİF-İ İSFAHÂNÎ VE TERCİİBENDİ

Hatef of Isfahân And His Tarji-Band

Yasemin YAYLALI*

Öz

Hâtif-i İsfahânî, Fars edebiyatının meşhur şairlerindedir. Hz. Hüseyin'in soyundan gelen ailesi Safevîler zamanında Azerbaycan'dan göç ederek İsfahan'a yerleşmiştir. Matematik, tıp ve felsefe ilimlerini tahsil eden Hâtif, Mîr Abdülvehhâb Mûsevî'nin topladığı şiir meclislerinde bulunmuştur. O dönemde yaygın olan Hint üslûbuna rağbet etmeyerek, Hâfız ve Sa'dî başta olmak üzere eski söz ustalarının yolunu izlemiştir. Hâtif'in *Divân*'ı yaklaşık iki bin beyittir. Ona asıl ününü kazandıran ve isminin büyük şairler arasında yer almasını sağlayan meşhur terciibendi olmuştur. Hâtif terciibendinde akıcı bir dil kullanmış; karmaşık ve anlaşılmaz ifadelerden kaçınmıştır. Bu terciibend, beş bendden oluşmaktadır.
Anahtar Kelimeler: Hâtif-i İsfahânî, Terciibend ve Divân.

Abstract

Hatef of Isfahân, is one of the famous poets of Persian literature. His family that descended from holliness Hussein (Imam Hussein) is settled in Isfahan after emigrating from Azerbaijan in Safawid period. Hatef, who studied Mathematics, philosophy and medicine, participated in poetry event held up by Mir Abdulvahhab Musevi. At that time, the sabk-e Hendi was widespread but he followed the path of the old masters, especially Hafez and Saadi. Diwan of Hatef consists of about two thousand verses. The main reason behind his reputation and becoming famous among the great poets is his famous tarji-band. Hatef has used fluent language in his poems and he has avoided complicated and incomprehensible phrases. This tarji-band consists of five bands.
Key Words: Hatef of İsfahân, Tarji-band and Diwan.

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, yasemin.yaylali@hotmail.com.

GİRİŞ

Fars edebiyatının ünlü şairlerinden Seyyid Ahmed Hâtif-i İsfahânî XII.(XVIII) yüzyılın ilk yarısında İsfahân'da doğmuştur (Karaismailoğlu, 1997: 467). Hz. Hüseyin'in soyundan gelmektedir (Bîgdilî, 1337 hş: 423). Ailesi Safevîler zamanında Azerbaycan Urdûbâd şehriden göç ederek İsfahân'a yerleşmiştir (Terbiyet, 1377 hş: 565-566). Matematik, tıp ve felsefe ilimlerini öğrenen Hâtif, tıp ilminde hekim Muhammed Nâsir-i İsfahânî'den ders almıştır (İsfahânî, 1378 hş., 18). Hâtif'in kendi zamanın ünlü şairlerinden Lutf Ali Beg Âzer, Süleyman Sabâhî ve Muhammed Taki Sahba ile öğrencilik yıllarından başlayan dostluğu ömrünün sonuna kadar sürmüştür (Şafak, 1352 hş: 580).

Kerim Han Zend'in İsfahan valisi Mîr Abdülvehhâb Mûsevî'nin topladığı şiir meclislerinde bulunan Hâtif, o dönemde yaygın olan Hint üslûbuna rağbet etmeyerek Horasan üslubuna geri dönüş akımının öncüsü Ali Müştâk'ın çevresinde yer almış ve Hâfız ve Sa'dî başta olmak üzere eski büyük şairlerin yolunu takip etmiştir. Hâtif'in oğlu Muhammed Sehâb ve kızı Reşha da şairdir (Karaismailoğlu, 1997: 467). Kaside, gazel, kıta, rubai, terci ve Arapça şiirlerinden oluşan yaklaşık iki bin beyitlik bir *Dîvân*'ı bulunmaktadır (Terbiyet, 1377 hş: 566). Kasidelerinde Enverî'nin (Bîgdilî, 1337 hş: 423), gazellerinde Hâfız ve Sa'dî'nin etkisi görülmektedir (Şafak, 1352 hş: 579).

Kıtalarında çoğunlukla devlet büyüklerinin ya da dostlarının ölümlerine tarih düşürmüştür (Karaismailoğlu, 1997: 467). O, Fars edebiyatında en güzel terciibend kabul edilen şiiriyle meşhur olmuştur (Fesâî, 1372hş: 639). Onun beş bendden oluşan terciibendi vahdet-i vücûd telakkisini anlatan XII. yüzyılda yazılmış en güzel Farsça tasavvufî şiir kabul edilmektedir (Browne, 1953: IV, 221). *Dîvân*'ından anlaşıldığı üzere Hâtif, ömrünün son yıllarını İsfahân, Kâşân ve Kum şehirlerinde geçirmiş (Hâtif-i İsfahânî, 1378 hş: 19) ve 1198/1784 yılında Kum şehrinde vefat etmiştir (Hidâyet, 1340: VI, 1175).

Terciibent, vezinde aynı, kafiyede farklı birkaç gazelden oluşan şiirdir. Eğer bu gazeller aynı beyitle bağlanırsa terciibent; farklı beyitle birbirine bağlanırsa terkihibent adını alır. Terciibent ya da terkihibentin farklı bölümlerine bent veya hâne; terciibentte bentleri birleştiren ve aynen tekrar edilen beyitlere ise bend-i terci veya bend-i gerdan denilmektedir (Değirmençay, 2014: 41-42). Hâtif'in meşhur terciibendi, bend sayıları birbirinden farklı beş bendden oluşmaktadır. Bu bendlerin ilki yirmi iki, ikincisi on dört, üçüncüsü on sekiz, dördüncüsü on beş ve beşincisi on sekiz olmak üzere vasita beyitleriyle birlikte toplam 92 beyittir. Aruzun fâilâtün/ mefâilün/ feilün (fe' lün) vezinde ve hafif bahrinde yazılmıştır. Vahdet-i vücûdun anlatıldığı ve vafedildiği terciibentin bend-i gerdan yani aynen tekrar edilen beyitlerinde yinelenen "*O tektir, O'ndan başka hiçbir şey yoktur*", "*Vahdehu lâ ilahe illâ Hû*" ifadesiyle bu konu özetlenmektedir. Vahdet-i vücûd, Allah'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuru sahip olmaktır (Uludağ, 2012: 371). Yani âlemin tamamının bir varlıktan başka bir şey olmamasıdır ve bu varlık da Allah'tır (Seccâdî, 1381 hş: 782). Ve tüm mevcudat ve eşya bir işaret ve görüntüden fazlası değildir. Vahdet-i vücûd zevkle elde edilir (Keremî, 1389 hş: 1) ve onu zevkle elde eden sâlik, gerçek varlığın bir tane olduğunu, bunun da

Hakk'ın varlığından ibaret olduğunu, Hak ve O'nun tecellilerinden başka hiçbir şeyin gerçek varlığı olmadığını bilir. Her şey, O bir'in çeşitli görünüşlerinden, tecellilerinden ibarettir (Cebecioglu, 2014: 512-513).

Vahdet-i vücûd mevzusu ve onun açıklanması irfani şiirlerin konularından biri olmuş ve çeşitli kalıplarda açıklanmıştır. Bu kalıplardan biri de terciibend olmuştur. Konusu vahdet-i vücûd olan ve hafif bahrinde terciibend söyleyen şairler Hicri altıncı yüzyıldan Fahreddin-i Irâkî (ö. 688/1289) ile başlamış, Evhadî-yi Merâğî (ö. 738/1338), Hâcû-yi Kirmânî (ö. 753/1352), Selmân-i Sâvecî (ö. 778/1376), Ni'metullâh-i Velî (ö. 834/1431), Câmî (ö. 898/1492), Ehlî-i Şîrâzî (ö. 942/1535) vb. şairlerle Hâtif'e ulaşmış ve ondan sonra da bazı şairlerce devam ettirilmiştir. Hâtif'in terciibendiyle aynı vezinde yani hafif bahrinde yazılmış vahdet konusunu işleyen terciibendler, Hicri yedinci yüzyıldan başlamış ve on ikinci yüzyıla kadar sürmüştür. Hâtif şüphesiz kendinden önce yazılan bu terciibendleri okumuş hatta onların seçkin kelimelerinden etkilenmiştir. Ancak Hâtif'in terciibendini bu kadar hoş ve ünlü kılan şey kuşkusuz onun latif, samimi ve külfetten uzak dili; güzel lafız ve mazmunları olmuştur (Keremî, 1389 hş: 1,17). Hâtif'in terciibendi arifane olan asıl şiir düşüncesi ve şiir atmosferiyle birlikte bütünüyle irfanîdir. Şair bendinde o dönemde yaygın olan aşk, şevk, vasl, vahdet, ezeli şahit, vecd, sema', tecelli, taleb, ayne'l-yakîn gibi birkaç sade irfanî ıstılaha yer vermiştir. Dili akıcı ve samimidir. Karmaşık ve anlaşılmaz ifadelerden uzaktır. Şair bazen Kur'ân'da geçen birkaç tabir ve Arapça terkibe yer vermiştir. Tasvirleri bir şekilde hem ahenkli hem de içteki vahdeti şiire dökmüştür (Yûsufî, 1367: 320, 323).

Hâtif terciibendinde farklı adlarla anılsa ve farklı şekillerde anılsa da aslında yaratının bir ve eşsiz olduğunu; Allah'ın cemalinin her yerde ve her şeyde her zaman cilvelenişine dair irfanî hakikati yani vahdet-i vücudu anlatmaktadır (Şafak, 1352 hş: 473). Fars edebiyatının şaheserlerinden olan Hâtif'in terciibendinin ilk bendi deyr-i muğanın mahallesinde, ikincisi sâlikin Hıristiyan kızla sohbet ettiği kilisede, başka bir irfanî hakikati içeren üçüncü bend ise şarap satıcısı pîrin mahallesinde geçmektedir. (Mu'în, 1326 hş: 529). Birinci bend ilahi sevgili olan Allah'a dua ile başlar. Var olan her şey ondandır. Ona gönlünü veren herkes canını uğruna feda etmeye hazırdır. Bu yolun gerçek âşığına düşen tam bir teslimiyettir. Terciibendin ilk bendinin devamında salikinin seyr-i sülûkunun ilk sahnesi kem gözlerden uzakta, yanan ateşlerle değil, Hakk'ın nuruyla aydınlanmış bir Zerdüşt tapınağına ulaşınca kadar ilahi aşkın coşkusuyla ve şevkiyle o yana bu yana koşuşturup durduğu bir gecedir. Bu ateş Hz. Musa'nın Tûr-i Sinâ'da gördüğü ateşe¹ teşbih edilmiştir. Arayış içindeki sâlik bu meclistekilerin tanrıya tapınışlarındaki şevki görünce kendi ihlasından utanır. Bu meclisteki her şey ateşten bir rengine sahiptir. Saki ateş ellidir, ona içirdikleri Hakkın aşk şarabından bir kadeh de

¹ Hz. Musa, Hz. Şuayb'a verdiği söz üzere ona on yıl hizmet ettikten sonra, kızıyla evlenir. Ailesiyle birlikte Mısır'a gitmek için yola çıktığı bir gece Tûr-i Sinâ'ya yaklaştıklarında şiddetli bir rüzgâr ve fırtınayla karşı karşıya kalır (Şemîsâ, 1385 hş: 630). O esnada uzakta bir ateş görür; onu alıp getirmek için yanına doğru gider. Ateşe yaklaştığında onun bir ağacın üzerinde olduğunu görür. Korkarak geri dönmeye niyetlenmişken ağaç tarafından "Ey Musa, Ben senin Rabbinim" diye nida gelir (Pala, 2002: 348).

bizzat yakıcı ateştir. Öyle ki zahirî perdeleri yakar ve onu mest eder. Allah aşkından mest olmuş halde sâlik, tüm azalarından o yüce vahdet sözünü işitir: *"O tektir, O'ndan başka hiçbir şey yoktur"*, *"Vahdehu lâ ilahe illâ Hû"* (Yûsufî, 1367hş: 311).

Birinci bend:

وی نثار رخت هم این و هم آن
جان نثار تو، چون تویی جانان
جان فشاندن به پای تو آسان
درد عشق تو، درد بی درمان
چشم بر حکم و گوش بر فرمان
ور سر جنگ داری، اینک جان
هر طرف می شتافتم حیران
سوی دیر مغان کشید عنان
روشن از نور حق، نه از نیران
دید در طور موسی عمران
به ادب گورد پیر مغجگان
همه شیرین زبان و تنگ دهان
شمع و نقل و گل و مل و ریحان
مطرب بذله گوی و خوش الحان
خدمتش را تمام بسته میان
شدم آن جا به گوشه ای پنهان
عاشقی بی قرار و سرگردان
گرچه ناخوانده باشد این مهمان
ریخت در ساغر آتش سوزان
سوخت هم کفر ازان و هم ایمان
به زبانی که شرح آن نتوان
همه حتی الوریس و الشریان

ای فدای تو هم دل و هم جان
دل فدای تو، چون تویی دلبر
دل رهاندن زدست تو مشکل
راه وصل تو، راه پراسیب
بندگانیم جان و دل بر کف
گر سر صلح داری، اینک دل
دوش از شور عشق و جذبه شوق
آخر کار، شوق دیدارم
چشم بد دور، خلوتی دیدم
هر طرف دیدم آتشی کان شب
پیری آنجا به آتش افروزی
همه سیمین عذار و گل رخسار
عود و چنگ و نی و دف و بریط
ساقی ماه روی مشکین موی
مغ و مغ زاده، موبد و دستور
من شمرنده از مسلمانانی
پیر پرسید کیست این؟ گفتند
گفت: جامی دهیدش از می ناب
ساقی آتش پرست آتش دست
چون کشیدم نه عقل ماند و نه هوش
مست افتادم و در آن مستی
این سخن می شنیدم از اعضا

که یکی هست و هیچ نیست جز او
وحده لا اله الا هو

Ey hem gönlün hem de canın sana feda olduğu ve ey hem bunun hem de onun senin yoluna kurban olduğu!

*Gönül sana feda; çünkü sensin dilber, can sana kurban; çünkü sensin canan,
Gönlü senin elinden kurtarmak zor, canı senin ayağına feda etmek kolay,
Senin vuslat yolun meşakkatlerle dolu bir yol, senin aşk derdin dermansız bir dert,
Can ve gönlümü eline teslim eden bir köleyim, gözüm hükmünde ve kulağım
fermanında.*

Barış istersen işte gönül ve savaş ilan edersen işte can!

*Dün gece aşkın coşkusu ve şevkin cazibesinden hayran her tarafa
koşturuyordum.*

Sonunda sevgilimin coşkusu, deyr-i muğana doğru atımı çekip götürdü.

Kötü gözden uzak, bir halvetgâh gördüm. Hakkın nuruyla aydınlık, ateşlerden değil!

Her tarafta o gece İmran oğlu Musa'nın Tûr'da gördüğü gibi bir ateş gördüm.

Orada bir pîr ateş yakmakta, edep gereği muğbeççeler pîrin etrafında.

Hepsi beyaz yüzlü, kırmızı yanaklı, hepsi tatlı dilli, küçük ağızlı,

Ud, çeng, ney, def ve barbut; mum, çerez, gül, şarap ve reyhan,

Ay yüzlü, misk saçlı saki, latifeci ve hoş sesli bir mutrip,

Muğ, muğzâde, mubed, destûr hepsi onun hizmetine girmiş,

Müslümanlığımdan utanan ben orada bir köşeye gizlendim.

Pîr sordu: Bu kimdir? Dediler: Sabırsız ve derbeder bir âşık.

*Dedi: Ona bir kadeh saf şarap veriniz, her ne kadar bu misafir davet edilmemiş
olsa da!*

Ateş elli ateşperest saki, kadehe yakıcı ateş döktü.

İçtiğimde ne akıl kaldı ne idrak, onla küfür de yandı iman da!

Mest oldum ve o mestlik halinde onun şerh edilemeyeceği bir dille,

Bu sözü işittim azalarımından, hatta bütün damarlarımından:

*"O tektir, O'ndan başka hiçbir şey yoktur", "Vahdehu lâ ilahe illâ Hû" (İsfahânî,
1378 hş: 47-48)*

İkinci bendin matlaında âşık, ilahî sevgiliye seslenir. Âşık, aşkı tatmadığından aklınca ona nasihat eden babaya bunun beyhude bir iş olduğunu söyler; zira ilahi aşkla tüm varlığı dolan ve bu aşkla yanan âşığın, akılla da öğütle de işi yoktur. Aslında burada âşık ile nasihat veren baba ile aşk ve akıl mücadelesi ortaya konmaktadır. Bu bendin

beşinci beyti ilahî iradeye ve aşka teslimiyettir. Sâlik ve Hıristiyan kız arasında vahdete engel gördüğü teslis inancı tartışılır. Hıristiyan kız ise ezeli şahidin üç aynada tecelli etmesinin vahdete engel olmadığını örnek vererek açıklar, bu sırada kilisenin çalından vahdet sözü duyulur. Üçüncü bendde farklı bir mekâna geçilir ve şarap satıcısının mahallesi, şarap içenler, onların meclisi ve şarap vasfedilir.

İrfanî şiirde geçtiği üzere iki önemli unsur aşk ve sarhoşluk ve bu münasebetle şarap ve onunla alakalı şeyler işlenmektedir. Elbette ki bu şarap ilahi aşk şarabı, şarap satıcısı mürşit, şarap içenler de bu ilahî şarabı içip cezbe ve coşkuya kapılan müritlerdir. Devamında pîr ile pîrin nazarında ham olan âşığın sohbetinde ve âşıklığın ortaya çıkarılmasında ikinci bendde de bahsi geçen zahirî gören, hesapçı ve temkinli akıl ile özü gören, her şeyi bir kenara bırakıp canını bile hiçe sayan aşk mukayyesine dair başka bir sahne tasvir edilmektedir (Yûsufi, 1367hş: 312-314).

İkinci bend:

از تو ای دوست نگسلم پیوند	ور به تیغم برنند بند از بند
الحق ارزان بود ز ما صد جان	وز دهان تو نیم شکرخند
ای پدر بند کم ده از عشقم	که نخواهد شد اهل این فرزند
بند آنان دهند خلق ای کاش	که ز عشق تو می دهنم بند
من ره کوی عاقبت دانم	چه کنم کارفته ام به کمند
در کلیسا به دلبری ترسا	گفتم: ای جان به دام تو در بند
ای که دارد به تار ز نارت	هر سر موی من جدا پیوند
ره به وحدت نیافتن تا کی	تنگ تثلیث بر یکی تا چند؟
نام حق یگانه چون شاید	که اب و ابن و روح قدس نهند؟
لب شیرین گشود و با من گفت	وز شکرخند ریخت از لب قند
که گر از سر وحدت آگاهی	تهمت کافری به ما مپسند
در سه آینه شاهد از لسی	پرتو از روی تابناک افکند
سه نگردد بریشم ار او را	پرنیان خوانی و حریر و پرنند
مادر این گفتگو که از یک سو	شد ز ناقوس این ترانه بلند

که یکی هست و هیچ نیست جز او
و حده لاله الهه الو

*Ey dost senden bağımı koparmam, kılıçla bağımı bağımdan kesseler de!
 El hâk bizden bin can layık olur senin dudağının tatlı tebessümüne,
 Ey peder bana aşka dair az öğüt ver; çünkü bu oğul ehil olmayacak!
 Ah keşke onlar senin aşkına dair bana öğüt vereceklerine halka nasihat etseler!
 Ben esenlik mahallesinin yolunu bilirim, ne yapayım ki kementle yakalanmışım.
 Kilisede Hıristiyan bir dilbere şöyle dedim: Ey canım senin tuzağına yakalandığı!
 Ey ki senin zünnarının atkısında saçımın her telinin ayrı bağlandığı!
 Vahdete yol bulamamak ne zamana kadar? Teslis ayıbı bizim için ne zamana kadar?*

*Eşsiz Allah'ın ismini baba, oğul ve kutsal ruha takmaları nasıl mümkün olur?
 Tatlı dudağımı açtı ve benimle konuştu, şeker dudaktan tebessüm saçarak:
 Eğer vahdet sırrından haberdarsan, kâfirlik suçlamasını bize yakıştırma!
 Üç aynada ezeli şâhit, parlak yüzünden ışıık saçtı.
 Eğer ona perniyân, saf ipek ve harîr de desen ipek üç farklı şeye dönüşmez.
 Biz bunu konuşurken o taraftan çandan bu ses yükseldi:*

"O tektir, O'ndan başka hiçbir şey yoktur", "Vahdehu lâ ilahe illâ Hû" (İsfahânî, 1378 hş: 48-49).

Üçüncü bend:

ز آتش عشق دل به جوش و خروش
 میر آن بزم پیر باده فروش
 باده خوران نشسته دوش بدوش
 پاره ای مست و پاره ای مدهوش
 دل پر از گفتگو و لب خاموش
 چشم حق بین و گوش راز نیوش
 پاسخ آن به این که بادت نوش
 آرزوی دو کون در آغوش
 ای تو را دل قرارگاه سروش
 درد من بنگر و به درمان کوش

دوش رفتم به کوی باده فروش
 مجلسی نغمز دیدم و روشن
 چاکران ایستاده صف در صف
 پیر در صدر و می کشان گردش
 سینه بی کینه و درون صافی
 همه را از عنایت ازلی
 سخن این به آن هنیئالک
 گوش بر چنگ و چشم بر ساغر
 به ادب پیش رفتم و گفتم
 عاشقم دردمند و حاجتمند

ای تو را پیر عقل حلقه به گوش
 دختر رز نشسته برقع پوش
 و آتش من فرو نشان از جوش
 آه اگر امشب بود چون دوش
 سادم گفت هان زیاده منوش
 فارغ از رنج عقل و محنت هوش
 مابقی را همه خطوط و نقوش
 این حدیثم سرش گفت به گوش

پیر خندان به طنز با من گفت
 تو کجا ماکجا که از شرمت
 گفتمش سوخت جانم، آبی ده
 دوش می سوختم از این آتش
 گفت خندان که هین پیاله بگیر
 جرعه ای درکشیدم و گشتم
 چون به هوش آمدم یکی دیدم
 ناگهان در صوامع ملکوت

که یکی هست و هیچ نیست جز او
 وحده لا اله الا هو

Dün gece şarap satıcısının mahallesine gittim, aşk ateşinden gönlümün heyecan ve coşkusuyla.

Güzel ve aydınlık bir meclis gördüm, o meclisin emiri şarap satıcısı pîr.

Hizmetçiler sıra sıra durmuş, şarap içenler omuz omuza oturmuş,

Pîr başköşede ve şarap içenler onun etrafında, bir kısmı mest bir kısmı baygın,

Sine kinsiz ve gönül tertemiz, gönül sohbet dolu ve dudak suskun.

Hepsinin ezeli ihsandan doğruyu gören gözü ve sırrı duyan kulağı var.

Bunun sözü ona "sana afiyet olsun", onun cevabı buna "sana afiyet olsun"

Kulak çenkte ve göz kadehte, iki dünyanın arzusu gönülde,

Edeple huzura gittim ve dedim: "Ey gönlü Surûş'un² karargâhı olan!

Âşğım, dertli ve muhtacım, derdimi gör ve dermana çalış!

Pîr güler ve şakayla bana dedi: "Ey akıl pîrinin sana köle olduğu!

² Surûş: Bendde iki kez geçen Surûş, geç dönem Mezdiyesna edebiyatında Tanrı ile kulları arasında elçilik yapan, ilahi mesaj taşıyan mesaj meleği olarak kabul edilmiştir. Avesta'da bu melekten tanrının ulaşı olarak birçok yerde bahsedilmiştir. İslami kültürün ardından Fars edebiyatında Cebrail ile benzeştirilmiştir. Surûş, eski İran'da tasavvuf ehlinin arzu ve hayallerini harekete geçirmiş; iyi ve iyilikleri korumak için şeytan ve kötülerle savaşan bir savaşçı olarak tasvir edilmiştir. Bu nedenle de bazı kaynaklarda mürşid-i kâmil olarak nitelenmiştir (Yıldırım, 2008: 643-644).

Sen nere biz nere ki senin utancından asma kızı peçe örtüp oturmuş.

Ona dedim: "Canım yandı bir su ver de coşku ateşimi söndür!"

Dün gece bu ateşten yanyordum, ah eğer bu gecem de dün gece gibi olursa!

Gülerek dedi: "İşte kadeh al!" Aldım, dedi: "Sakın çok içme!"

Bir yudum içtim, akıl eziyetinden ve idrak sıkıntısından kurtuldum.

Kendime gelince biri gördüm, ondan başka her ne varsa yazılar ve nakışlardan ibaret.

Ansızın meleklerin mabedinde, Surûş kulağıma bu sözü söyledi:

"O tektir, O'ndan başka hiçbir şey yoktur", "Vahdehu lâ ilahe illâ Hû" (İsfahânî, 1378 hş: 49-50)

Hâtif dördüncü bendde aşka derinlemesine bir bakışa ve ondan hisse almaya davet ederek asıl sonuca ulaşır. Aşk ülkesine yüzünü dönen yani gönlünü aşka açan sâlikin, tüm ufukları gül bahçesi gibi göreceğini söyler. Yaratılan her şeyin özünde aslında yaratanın kendisi olduğunu ve bunu görmek içinde gönül gözünü³ açmak gerektiğini ifade eder. Yani Hâtif'in amaçladığı basiret gözüne sahip olarak derin mefhumları ve hakikati görmenin: aşkın ışığında yaratana ve yarattıklarına bakmanın insanı zahirlerin darlığından kurtararak ona başka bir âlemin kapılarını açacağını, onu Allah'a ulaştıracağını ve vahdetin aşkla hâsıl olacağını göstermektedir (Yûsufî, 1367: 317).

Son bendde ise dünyayı ilahî hakikatin mazharı bilen ve bir dışında hiçbir şey olmadığını; marifet ve basiret gözüyle engel olan perdeler ve kesretlerin ötesinin görülebildiğini beyan eden irfanî akide nakledilmektedir (Şafak, 1352 hş: 580).

Aşık, ilahî sevgilinin kapı ve duvarda tecelli ettiğini görür. Yolun sâliklerinin kendi karanlıklarından kurtulmak için hakikati isteme ve tanıma coşkusuna sahip olmayı için şartı bilmesi ve aşk ışığının yolu aydınlatması gerekmektedir. Kalp gözü açılınca gül bahçesi, gül ve dikende suyun cilvelenişi yani her şeyde ilahî yaratıcının zuhur ettiği görülebilir ve daha yüce bir âleme ulaşılabilir yani Cebrail'in giriş izninin olmadığı ve sadece Peygamber efendimizin girebildiği Sidre makamına⁴ giriş izni alınabilir (Yûsufî, 1367: 320-321).

³ Gönül gözü: Batıl ve hakikati görmekten kinayedir. Gönül gözünü açmak ise sırlara vakıf olmak ve gizli sırları elde etmek demektir (Afîfî, 1372 hş: 1, s. 645-646).

⁴ Sidretü'l-Muntehâ: Miraç gecesi Cebrail, peygamber efendimizle birlikte yolculuk etmiş; ancak bir yere geldiklerinde oradan öteye geçmesine izin olmadığından Peygamber efendimiz, oradan itibaren tek başına yolculuk etmiş ve onun dışında kimse oradan ötesine geçememiştir. Bu sınıra Sidretü'l-Muntehâ denir ve o arşın sağ tarafında göğün yedinci katında bir ağaçtır (Şemîsâ, 1385 hş: 231). Bu ağacın yapraklarının filin kulağı, meyvesinin ise testi gibi olduğu rivayet edilmiştir (Yâhakkî, 1386 hş: 453). Tasavvufta bu ağacın zahirî anlamının olmadığına; bütününüyle batınî özellikler taşıdığına inanılır ve salikin ulaşacağı son noktayı sembolize eder. Kurân'da geçtiği

Dördüncü bend:

آنچه نادیدنی است آن بینی
همه آفاق گلستان بینی
گردش دور آسمان بینی
و آنچه خواهد دلت همان بینی
سر به ملک جهان گران بینی
پای بر فرق فرقدان بینی
بر سر از عرش سایبان بینی
بر دو کون آستین فشان بینی
آفتابیش در میان بینی
کافر گر جوی زیان بینی
عشق را کیمیای جان بینی
وسعت ملک لامکان بینی
و آنچه نادیده چشم آن بینی
از جهان و جهانیان بینی
تا به عین یقین عیان بینی

چشم دل باز کن که جان بینی
گر به اقلیم عشق روی آری
بر همه اهل آن زمین به مراد
آنچه بینی دلت همان خواهد
بی سر و پا گدای آن جارا
هم در آن پا برهنه قومی را
هم در آن سر برهنه جمعی را
گاه وجد و سماع هر یک را
دل هر ذره را که بشکافی
هر چه داری اگر به عشق دهی
جان گدازی اگر به آتش عشق
از مضیق جهات درگذری
آنچه نشنیده گوش آن شنوی
تا به جایی رساندت که یکی
با یکی عشق ورز از دل و جان

که یکی هست و هیچ نیست جز او
و حده لاله الاهو

Gönül gözünü aç da camı göresin, görülmeyen şeyi göresin.

Eğer aşk ülkesine yüzünü dönersen, tüm ufukları gül bahçesi görürsün,

O ülkenin tüm ahalisinin istekle gökyüzünün etrafında döndüğünü görürsün,

Gördüğün şeyi gönlün bizzat ister, gönlünün istediği şeyi de bizzat görürsün.

O yerin güçsüz dilencisinin başının, dünya mülküne aldırış etmediğini görürsün.

Hem ayağı yalın insanların ayağını, orada iki yıldızın başı üzerinde görürsün,

üzere peygamber efendimiz Miraç gecesi dışında Allah'ı gönül gözüyle bir de bu ağacın yanında görmüştür (Yıldırım, 2008: 619-620). Hz. Peygamberin Miraç hadisesine telmih yapılmıştır.

*Hem de başı çıplak insanların başımın üzerinde arşın gölge saldığını görürsün,
 Vecd ve sema' zamanı onların her birini iki cihandan vazgeçmiş görürsün,
 Her bir zerrenin gönlünü yararsan, ortasında bir güneş görürsün,
 Eğer sahip olduğun her şeyi aşka verdiğinde bir arpa kadar zarar görürsen, ben kâfirim!
 Aşk ateşiyle canı eritirsen, aşkı can kimyası görürsün,
 Dünyanın darlığından geçersen, mekânsız mülkün genişliğini görürsün,
 Kulağının duymadığı şeyi işitirsin, gözünün görmediği şeyi görürsün,
 Seni öyle bir yere ulaştıracak ki, cihandan ve cihandakilerden sadece birini görürsün,
 Sadece tek ve eşsiz olanın aşkına gönülden bağlanırsan, sonunda ayne'l-yakîni
 açık görürsün,*

"O tektir, O'ndan başka hiçbir şey yoktur", "Vahdehu lâ ilahe illâ Hû" (İsfahânî, 1378 hş: 50-51).

Beşinci bend:

در تجلی است یا اولی الابصار
 روز بس روشن و تو در شب تار
 همه عالم مشرق انوار
 بهر این راه روشن و هموار
 جلوه آب صاف در گل و خار
 لاله و گل نگر در این گلزار
 بهر این راه توشه ای بردار
 که بود پیش عقل بس دشوار
 یار جو بالعشی والابکار
 باز می دار دیده بر دیدار
 پای اوهام و دیده افکار
 جبرئیل امین ندارد بار
 مرد راهی اگر، بیا و بیار
 یار می گوی و پشت سر می خار
 مست خوانندشان و گه هشیار

یار بی پرده از در و دیوار
 شمع جوی و آفتاب بلند
 گر ز ظلمات خود رهی بینی
 کوروش قائد و عصا طلبی
 چشم بگشا به گلستان و بین
 ز آب بی رنگ صد هزاران رنگ
 پابه راه طلب نه و از عشق
 شود آسان ز عشق کاری چند
 یار گو بالغدو و الأصال
 صد رخت لن ترانی ار گویند
 تا به جایی رسی که می نرسد
 بار یابی به محفلی کآن جا
 این ره، آن زاد راه و آن منزل
 و نه ای مرد راه چون دگران
 هاتف، ارباب معرفت که گهی

از می و جام و مطرب و ساقی   از مرغ و دیر و شاهد و زنار
 قصد ایشان نهفته اسراری است   که به ایما کنند گاه اظهار
 پی بری گر به رازشان دانی   که همین است سر آن اسرار

که یکی هست و هیچ نیست جز او
 وحده لا اله الا هو

Sevgili örtüsüz kapı ve duvarda tecellidedir, ey basiret sahipleri!

Mum ararsın ama güneş yükselmiş, gündüz çok aydınlık; ama sen karanlık gecedesin.

Eğer kendi karanlığından kurtulursan, bütün âlemi ışıklar saçan yerler olarak görürsün,

Aydınlık ve düzgün bu yol için körler gibi lider ve asa istersin,

Gözünü aç gül bahçesine ve gör! Gül ve dikende berrak suyun cilvelenişini!

Renksiz sudan yüz binlerce renk, lale ve gül bak bu gül bahçesinde!

Ayağı istek yoluna koy ve aşktan bu yol için bir azık taşı!

Aklın yanında çok zor olan birkaç iş aşkla kolaylaşır.

Sabah akşam yâr yâr de! Sabah akşam yâri ara!

Eğer sana yüz yolda "Len terâni" derlerse, yine sevgiliyi bekle!

Sonunda vehim ayağının ve düşünce gözünün ulaşmadığı bir yere varırsın,

Cebrail'in bile giriş izninin olmadığı o meclise⁵ giriş izni alırsın.

Bu yol; o yolun azığı ve o menzil, yolun adamıysan gel ve getir!

Ve eğer yolun adamı değilsen başkaları gibi yâr yâr dersin ve başının arkasını kaşırsın!

Hâtif, marifet ehlinin bazen mest bazen akli başında olarak dedikleri:

Şaraptan, kadehten, mutripten, sakiden, muğdan, deyrden, şâhitten ve zünnârdan,

Onların kastı bazen işaretle ima ettikleri bir gizli sırdır,

Eğer onların sırrını anlarsan bilirsin ki sırların sırrı budur:

“O tektir, O’ndan başka hiçbir şey yoktur”, “Vahdehu lâ ilahe illâ Hû” (İsfahânî, 1378 hş: 51).

SONUÇ

Beş bendden oluşan doksan iki beyitlik terciibendde âlemin tamamının bir varlıktan yani Allah’tan ibaren olduğu; vahdet-i vücûd mevzusu açıklanmış ve tasvir edilmiştir. İlk sahne bir Zerdüşt tapmağında, ikinci sahne Hıristiyan kilisesinde, üçüncü sahne ise şarap satıcısı pîrin mahallesinde geçer. Mekânlar ve tapınma şekilleri değişse de aslında tapılan aynıdır. Aşkın büyüklüğüne ve gücüne vurgu yapılan dördüncü bendde ise aşkla ulaşılan yüce âlem ve oraya ulaşabilenler anlatılır. Son bendde aşk vurgusu devam eder ve ilahî aşkla yanan ve bu ateşle pişen kişinin artık gören göze ve işiten kulağa sahip olacağı ve dünyayı başka bir gözle görmeye ve anlamaya çalışacağı tasvir edilir. Onun gözü bu dünyanın ötesinde daha yüce bir âleme açılacaktır. Bu sayede kesretten kurtulup vahdete ulaşacaktır.

KAYNAKLAR

Browne, E. G., A Literary History of Persia, Cambridge 1953.

Ca’fer-i Seccâdî *Ferheng-i Istilâhât-i Ta’bîrât-i İrfânî*, Tahran 1381 hş.

Değirmençay, Veyis, *Fünûn-i Belâgat Ve Sınâât-ı Edebî*, Ankara 2014.

Gulâm Huseyn-i Yûsufî, *Çeşme-i Rûşen*, Tahran 1367 hş.

Hâtif-i İsfahânî, *Dîvân-ı Hâtif-i İsfahânî* (Tsh. Vahîd-i Destgirdî), Tahran 1378 hş.

Karaismailoğlu, Adnan, “Hâtif-i İsfahânî”. *DİA*. İstanbul 1997, XVI, s.467-468.

Keremî, M. H., “Yekî Hest Ve Hiç Nîst Coz Ū”. *Metn Şenâsî-yi Edeb-i Fârsî (Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât Ve Ulûm-i İnsânî-yi İsfahân)*, İsfahân 1389 hş., S.1, s.1-20

Lutf Alî Beg Âzer-i Bigdilî, *Âteşkede-yi Azer*, Tahran 1337 hş.

Mansûr-i Restigâr Fesâyî, *Envâ’-i Şîr-i Fârsî*. Şiraz1372hş.

Muhammed Alî-yi Terbiyet, *Dânişmendân-i Azerbâyecân*, Tahran 1377 hş.

Muhammed Ca’fer-i Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr ve Dâstânvârehâ der Edebiyyât-i Fârsî*, Tahran 1386 hş.

Muhammed-i Mu’în, *Mezdiyesnâ Ve Te’sir-i Ân Der Edebiyyât-i Pârsî*, Tahran 1326 hş.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2002.

Rahîm-i Afîfî, *Ferhengnâme-i Şîrî*, Tahran 1372 hş.

Rıza Kulî Hân Hidâyet, *Mecma'û'l-fusehâ*, Tahran 1340 hş.

Rızâzâde-yi Şafak, *Târîh-i Edebiyât-i Îrân*, Tahran 1352 hş.

Sîrûs-i Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, Tahran 1386 hş.

Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul 2008.